

УДК 343.123.3

М. І. СТОРОЖУК,

здобувач

Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСОБИ, УЧАСТЬ ЯКОЇ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ є НЕДОВЕДЕНОЮ

Розглянуто проблеми юридичної та фактичної реабілітації особи, кримінальна справа щодо якої закривається при недоведеності її участі у вчиненні злочину, шляхом аналізу проблематики юридичного тлумачення та застосування вказаної правової норми, а також відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнатання, досудового слідства, прокуратури і суду.

Недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину – одна з реабілітуючих підстав до закриття кримінальної справи (п. 2 ст. 213 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України). У кримінально-процесуальній практиці постійно виникають проблеми як юридичної, так і фактичної реабілітації обвинуваченого, кримінального справа відносно якого була закрита з вказаної підстави.

Метою даної статті є дослідження проблем реабілітації обвинуваченого при закритті кримінальної справи на підставі недоведеності його участі у вчиненні злочину, а також визначення основних напрямків реформування за значеного правового інституту.

Проблеми визначення та вдосконалення інституту закриття кримінальної справи при недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину вивчали визначні дослідники, серед яких М. С. Строгович, В. О. Михайлов, В. В. Шимановський, А. Я. Дубинський, П. М. Давидов, Д. Я. Мирський, М. О. Воробейников, В. В. Соловйов тощо. Загалом дослідженням реабілітуючі підстави до закриття кримінальної справи розглядали С. М. Благодир, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко, В. Т. Маляренко, З. Д. Смітієнко, Р. І. Матюшенко тощо.

Проблематика юридичної і фактичної реабілітації обвинуваченого після закриття щодо нього кримінальної справи на підставі п. 2 ст. 213 КПК України пов’язана, на наш погляд, із недосконалім формулюванням даної правової норми, що спричиняє складнощі її юридичного тлумачення і застосування, та відсутністю непрацюваних механізмів відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнатання, досудового слідства, прокуратури і суду.

На вкрай невдале формулювання правової норми, яка розглядається, дослідники звернули

увагу досить давно [1, с. 84]. Попри це, дана норма залишається практично незмінною. Справді, ані у правників, ані в пересічних громадян, які не мають юридичної підготовки, поняття «недоведеність» частіше асоціюється не із поняттям «невинуватість», а із констатациєю органами досудового слідства власної професійної неспроможності або ж навіть небажання «довести». На реабілітацію обвинуваченого, особливо фактичну, це має негативний вплив.

Аналізуючи сутність та юридичну природу реабілітуючих підстав до закриття кримінальної справи, наявних у чинному кримінально-процесуальному законодавстві, ми дійшли висновку, що кримінальна справа підлягає закриттю на підставі п. 2 ст. 213 КПК України і в тому разі, коли не було отримано достатньо доказів вини обвинуваченого, і в тому, коли було остаточно встановлено, що обвинувачений не вчиняв тих злочинних дій, які йому інкримінувались. Такої ж думки дотримуються В. О. Михайлов [2, с. 23] та В. В. Шимановський [1, с. 85]. Проте очевидно, що закривати кримінальну справу щодо особи, непричетність якої до вчинення злочину є доведеною в ході досудового слідства, на підставі недоведеності її участі у вчиненні злочину, видається несправедливим і навіть юридично неграмотним. Відновленню прав та законних інтересів особи це формулювання явно не сприяє. Ми підтримуємо думку М. О. Воробейникова, який уважав, що в такому випадку має діяти принцип об’єктивної істини, а не принцип презумпції невинуватості, коли, незважаючи на всі зусилля слідчого, фактичні обставини справи достовірно не встановлені [3, с. 125]. Таким чином, належної правової підстави до закриття кримінальної справи, яка забезпечувала б відповідність істинних обставин справи обґрунту-

венню реабілітації, у випадку доведеності непричетності особи до вчинення злочину, чинне криміально-процесуальне законодавство не передбачає. Не запропонована така підстава ані в проекті КПК України, зареєстрованому у Верховній Раді України 13 грудня 2007 р. (№ 1233) [4] та знятому з розгляду 13 січня 2012 р., ані в проекті КПК України, зареєстрованому у Верховній Раді України 13 січня 2012 р. (№ 9700) [5].

Приклад вирішення такої проблеми містить КПК Російської Федерації від 18 грудня 2001 р. Так, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 27 указаного Кодексу «кримінальне переслідування щодо підозрюваного чи обвинуваченого припиняється на підставі непричетності підозрюваного чи обвинуваченого до вчинення злочину», при цьому в п. 20 ст. 5 визначено, що «непричетність – невстановлена причетність або встановлена непричетність особи до вчинення злочину» [6]. Подібні норми містяться в КПК Туркменістану від 18.04.2009 р., де згідно п. 1 ч. 1 ст. 33 «... подальше здійснення кримінального переслідування неможливе.., якщо підсудний непричетний до вчинення діяння», при цьому згідно п. 10 ст. 6 «непричетність – невстановлена причетність або встановлена непричетність особи до вчинення злочину» [7]. Так, за умови юридично грамотного розмежування результатів слідства на імовірність та достовірність, зберігаються однакові правові умови реабілітації осіб, кримінальне переслідування яких припиняється. Попре це правники РФ продовжують дискутувати стосовно доцільності термінологічного визначення непричетності до злочину, висловлюють пропозиції замінити діючу підставу припинення кримінального переслідування на «невчинення особою інкримованого діяння», маючи на меті тим самим виключити усі сумніви щодо винуватості особи [8], або поділити цю підставу на дві самостійні: непричетність – як достовірно встановлену непричетність особи до вчинення злочину, і недоведеність – як невстановлену причетність особи до вчинення злочину [9].

У ч. 2 ст. 250 КПК Республіки Білорусь від 16 липня 1999 р. зазначено, що «у разі недоведеності участі підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні злочину, якщо вичерпано всі можливості для збирання додаткових доказів, проти них припиняється кримінальне переслідування у з'язку з не вчиненням ними того передбаченого кримінальним законом діяння, яке їм висувалось у підозрі чи звинуваченні» [10]. Розробники вказаного закону взагалі визнача-

ють недоведеність участі підозрюваного або обвинуваченого у вчиненні злочину не як самостійну підставу до припинення кримінального переслідування, а як гіпотетичну умову такої підстави.

У ст. 39.2 КПК Азербайджанської Республіки від 14 липня 2000 р. зазначено, що «кримінальне переслідування, розпочате щодо певної особи, припиняється також за непричетністю її до вчинення злочину або за недоведеністю її винуватості» [11]. Згідно з ч. 2 ст. 37 КПК Республіки Казахстан від 13 грудня 1997 р., «кримінальна справа припиняється на підставах, передбачених пунктами 1 (за відсутністю події злочину) і 2 (відсутністю в діянні складу злочину) частини першої цієї статті, як за умови доведення відсутності події злочину чи відсутності складу злочину, так і за умови недоведення їх наявності, якщо вичерпано всі можливості для збирання додаткових доказів» [12]. Як бачимо, законотворці вказаних країн розрізнили підстави до припинення кримінального переслідування за ознакою досягнутого в ході слідства результату: доведеність, тобто достовірність, і недоведеність, тобто імовірність.

У п. 3 ст. 83 КПК Республіки Узбекистан від 22 вересня 1994 р. визначено, що «підозрюваний, обвинувачений, підсудний визнається невинним і підлягає реабілітації, якщо... він не причетний до вчинення злочину» [13]. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 225 КПК Киргизької Республіки від 30 червня 1999 р., «кримінальна справа слідчим припиняється... при відсутності достатніх доказів, що вказують на вчинення злочину обвинувачуваним, якщо вичерпано всі можливості для збирання додаткових доказів» [14]. У представлених правових нормах неоднозначний термін «недоведеність» взагалі не вживається.

Як бачимо, законотворці багатьох держав пострадянського простору, в яких відбувся процес аброгації національних кримінально-процесуальних законодавств, досить коректно оперують поняттям «недоведеність» під час формування системи підстав до припинення кримінального переслідування особи. Явно простежується тенденція акцентування уваги саме на механізмах реабілітації осіб, кримінальне переслідування яких припиняється, для чого чітко розмежовуються і позиціонуються саме як реабілітуючі суміжні підстави до припинення кримінального переслідування. Крім того, окремі розділи і глави кодексів присвячуються власні реабілітації особи і відшкодуванню завданої їй шкоди різних видів.

В Україні порядок реабілітації особи, кримінальна справа щодо якої була закрита на підставі п. 2 ст. 213 КПК України, та відшкодування такій особі шкоди, врегульовуються Законом України «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнатання, досудового слідства, прокуратури і суду» [15], а також відповідним Положенням [16]. Через певні причини, окремі з яких виходять за межі правового поля, відсутній дієвий механізм застосування наведених нормативних документів.

Вивчення слідчої практики та власний досвід слідчої роботи дозволяють стверджувати, що із нормативними приписами вказаних Закону і Положення слідчі ознайомлені поверхово, встановленого порядку реабілітації осіб, кримінальна справа щодо яких закривається на підставі п. 2 ст. 213 КПК України (або з інших реабілітуючих підстав), та механізму відшкодування завданої їм шкоди не знають, зокрема, не знають про обов'язковість одночасно з повідомленням про закриття справи направляти громадянинові або його спадкоємцям повідомлення, в якому роз'яснюється, куди і протягом якого терміну можна звернутися за відшкодуванням шкоди і поновленням порушених прав (п. 6 вказаного Положення); не знають порядку внесення постанови про розмір відшкодованої шкоди (ч. 1 ст. 12 вказаного Закону) тощо. Очевидно, зарадити такій ситуації може включення вказаних правових норм до кримінально-процесуальної кодифікації.

Ще однією причиною відсутності напрацьованого механізму реабілітації особи та відшкодування завданої їй шкоди є те, що в слідчій практиці закріпилася деструктивна «традиція» сприймати рішення про закриття кримінальної справи на підставі п. 2 ст. 213 КПК України, а також із суміжних із нею реабілітуючих підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 6 КПК України (за відсутністю події злочину) та п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК України (за відсутністю в діянні складу злочину) як негативний показник роботи. З цього випливає логічний висновок, що не лише суспільство, а й самі слідчі, у тому числі й керівники слідчих підрозділів, розглядають закриття кримінальної справи із вказаних підстав не як результат встановлення об'єктивної істини у справі (невинуватості особи), а як акт припинення цілої низки незаконних процесуальних дій: порушення кримінальної справи щодо особи, притягнення особи як обвинуваченого, застосування запобіжного заходу, на-

кладення арешту на майно, відсторонення обвинуваченого від посади тощо.

Саме тому, підсвідомо не бажаючи визнавати власних «помилок», слідчі намагаються уникати прийняття рішення про закриття кримінальної справи на підставі недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину. Більше того, закриті справи підлягають прискіпливим перевіркам керівниками різних рівнів слідчих підрозділів та прокуратури, що не-рідко тягне притягнення слідчого, який прийняв рішення про закриття кримінальної справи, до дисциплінарної, а в окремих випадках навіть до кримінальної відповідальності.

Зазначимо, що такі перевірки правомірності прийнятого рішення про закриття кримінальної справи, яке є прямо передбаченою законом формою закінчення досудового (ст. 212 КПК України), покликані покращувати стан дисципліни та законності діяльності слідчого. Відповідно практика їх проведення повинна будуватись на принципі об'єктивності і виключати цілеспрямований пошук винуватого у прийнятті негативного рішення, щоб не формувати упередженість, яка хибно задає слідчому від моменту порушення кримінальної справи як єдину можливу мету проведення досудового слідства складання обвинувального висновку.

Встановленню об'єктивної істини у будь-якій справі передує процес пізнання, а доступ до методів такого пізнання, тобто до усього арсеналу кримінально-процесуального інструментарію, слідчий має лише після порушення кримінальної справи та прийняття її до свого провадження. Відповідно, небажаність прийняття рішення про закриття кримінальної справи при недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину як такого, що реабілітує останнього, виникає з самого початку досудового слідства, і це при тому, що згідно із ч. 2 ст. 1 вищевказаного Закону і п. 4 вищевказаного Положення, завдана громадянинові шкода відшкодовується в повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органів дізнатання, досудового слідства, прокуратури і суду. Тому, на наш погляд, одним із методів боротьби з цим негативним явищем може стати запропонована в проекті КПК України ліквідація інституту порушення кримінальної справи [5].

Як **висновок**, зазначимо, що попри наявність численних проблем у механізмах реабілітації особи, кримінальна справа щодо якої закривається на підставі п. 2 ст. 213 КПК України, вітчизняний законодавець має хороші можливості для прийняття виважених та пра-

вомірно обґрунтованих рішень щодо уdosконалення вказаних правових інститутів зокрема та кримінально-процесуального законодавства загалом. Сприяти цьому має врахування досвіду функціонування нових кримінально-процесуальних систем країн пострадянського простору та досвіду країн із сталими кримінально-процесуальними системами, а також напрацювань вітчизняних та зарубіжних фахівців у цій галузі. З одного боку, процес аброгації кримінально-процесуального законодавства України помітно затягнувся, а з іншого – є змога оцінити наявні в світі правові моделі кримінального процесу та зробити грамотний вибір.

Наша позиція полягає в тому, що інститут закриття кримінальної справи при недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину, безумовно, потребує реформування. При цьому законодавець має врахувати можливість

Список використаної літератури

1. Шимановский В. В. Недоказанность участия лица в совершении преступления как процессуальное основание для прекращения уголовного дела / В. В. Шимановский // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1986. – № 1. – С. 84–88.
2. Михайлов В. А. Процессуальный порядок прекращения уголовных дел в стадии предварительного расследования / Михайлов В. А. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1970. – 139 с. – (Учеб. пособие).
3. Воробейников М. А. О юридических и фактических основаниях прекращения уголовного дела в свете принципов объективной истины и презумпции невиновности / М. А. Воробейников // Демократизм предварительного расследования : сб. науч. тр. – Минск : Минская высш. шк. МВД СССР, 1990. – С. 125–134.
4. Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 17 груд. 2007 р. № 1233 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115.
5. Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 13 січ. 2012 р. № 9700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42312.
6. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://duma.consultant.ru/page.aspx?703004>.
7. Уголовно-процесуальный кодекс Туркменистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ambturkm.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=72:2011-03-10-15-29-20&catid=6:2011-03-10-13-41-58&Itemid=30.
8. Лифанова Л. Г. К проблеме терминологического обозначения непричастности к преступлению [Электронный ресурс] / Л. Г. Лифанова // Доклады и сообщения на учредительной конференции Международной ассоциации содействия правосудию (Санкт-Петербург, 5–6 окт. 2005 г.) / под ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Междунар. ассоц. содействия правосудия, – 2005. – Режим доступа: <http://www.iuaj.net/lib/konf-MASP/lifanova.htm>.
9. Рукавишников П. П. Непричастность лица к совершению преступления и право на реабилитацию [Электронный ресурс] / П. П. Рукавишников. – Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2006/uri2.html>.
10. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.kulichki.com/vip/upk>.
11. Уголовно-процесуальный кодекс Азербайджанской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://km.undp.sk/uploads/public/File/AC_Practitioners_Network/Azerbaijan_Criminal_Procedure_Code_Russian.doc.
12. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00147&ogl=all>.
13. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ssrc.uz/ugpkod-ru.html>.
14. Уголовно-процесуальный кодекс Киргизской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.tazar.kg/index.php?newsid=44>.
15. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду [Електронний ресурс] : закон України від 1 груд. 1994 р. № 266/94-ВР. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр>.

невстановлення в ході досудового розслідування об'ективної істини таким чином, щоб це не шкодило юридичній та фактичній реабілітації особи, кримінальна справа відносно якої закривається. Необхідно уникати конкуренції між принципами об'ективної істини та презумпції невинуватості, їх гармонійне поєднання має забезпечувати однакові умови реабілітації для осіб, участь яких у вчиненні злочину є доведеною і неучасть яких у вчиненні злочину є доведеною (за винятком закриття кримінальної справи на підставі відсутності в діянні складу злочину). Окрім напрями реформування правової норми, яка розглядається, ми навели в даній статті. Формування сукупності реабілітуючих підстав до закриття кримінальної справи (причинення кримінального переслідування тощо) залежатиме від обраної законодавцем моделі кримінального процесу України загалом.

16. Про затвердження Положення про застосування Закону України «Про відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнатання, попереднього слідства, прокуратури і суду» [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 4 берез. 1996 р. № 6/5/3/41. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0106-96>.

Надійшла до редколегії 02.02.2012

СТОРОЖУК М. И. ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ ЛИЦА, УЧАСТИЕ КОТОРОГО В СОВЕРШЕНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ЯВЛЯЕТСЯ НЕДОКАЗАННЫМ

Рассмотрены проблемы юридической и фактической реабилитации лица, уголовное дело в отношении которого прекращается при недоказанности его участия в совершении преступления, путем анализа проблематики юридического толкования и применения указанной правовой нормы, а также возмещения ущерба, причиненного гражданину незаконными действиями органов дознания, досудебного следствия, прокуратуры и суда.

STOROZHUK M. PROBLEMS OF REHABILITATION OF A PERSON WHICH PARTICIPATION IN COMMISSION OF CRIME IS NOT PROVED

The problems of legal and de facto rehabilitation of a person criminal proceedings in respect of which are terminated as its involvement in a crime has not been proved are considered, the problems of legal interpretation and application of the legal standard as well as compensation for damages caused to citizen by unlawful actions of the citizen inquiry, pretrial investigation, prosecution and trial are analysed.